

Marija Popović

DA LI SE KISELJ JEDE ILI PIJE? O PERCEPCIJI KISELJA U RUSKIM POSLOVICAMA

dr. sc. Marija Popović, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet
marijapopovitch@gmail.com orcid.org/0000-0003-4423-7571

izvorni znanstveni članak
UDK 811.161.1:398.91

rukopis primljen: 16. svibnja 2021; prihvaćen za tisak: 15. rujna 2022.

U članku se obrađuju poslovice i neki frazemi s leksemom kiselj koji označava tradicionalnu rusku namirnicu sve popularniju u novije vrijeme. Kiselj se ponekad doživljava kao napitak, a ponekad kao jelo. Cilj ovog rada je predstaviti percepciju kiselja u ruskoj kulturi kroz prizmu paremiološke slike svijeta te ponuditi značenja poslovice i kontekst njihove upotrebe; zadatak je otežan zbog izraženog civilizacijskog sadržaja koje nose navedene paremije. U zaključku se pokazuje da je većina poslovice s leksemom kiselj nacionalnog i regionalnog porijekla te da je njegova konzumacija vezana uz obrede prijelaza i religijske blagdane. Priprema tradicionalnog kiselja i suvremene inačice se razlikuje u vrsti namirnica i načinu spravljanja što utječe na boju i strukturu finalnog proizvoda te ga određuje kao jelo ili piće.

Ključne riječi: kiselj; paremije; ruski jezik; tradicija; napitak; namirnica

1. Uvod

Za potrebe analize obrađeno je pedesetak ruskih poslovice s leksemom *кисель* 'kiselj' te deminutivom *киселёк*. Korpus je prikupljen iz dosad najopširnijeg izdanog rječnika poslovice *Большой словарь русских пословиц* (Veliki rječnik ruskih poslovice), koji sadrži 70 000 jedinica (Мокшенко, Никитина, Николаева, 2010.).

U radu su poslovice podijeljene prema tematskom kriteriju (upotreba kiselja i karakteristike kiselja). Izdvojeno poglavlje posvećeno je posebnim značenjima poslovice.

Etimologija riječi кисель (kiselj) povezuje se s glagolima квасить ‘kiseliti, fermentirati’, киснуть ‘postajati kiseo’ (Лукьянова, 2010: 35) s kojima dijeli osnovu kao i s glagolom кысати ‘kiseliti se’. U ruskom etimološkom rječniku N. M. Šanskog (Шанский, 2000) кисель se povezuje sa značenjem кислый ‘kiseo’ i nazvan je po svom karakterističnom kiselkastom okusu. U etimologiji riječi izražava se stari, tradicionalni način pripreme kiselja koji se spremao od smjese žitarica prelivevni vodom. Nakon fermentacije, dobivena se smjesa kuhala do guste konzistencije. Detaljniji opis pripreme tradicionalnog kiselja od raženog brašna daje M. P. Trusova (2016: 101) opisujući kako se raženo brašno umače s mekinjama u vodu, potom se dodaje ferment koji izaziva kiseljenje. Smjesa se zatim cijedi, odstranjuju se mekinje i dodaje se voda. Nakon što je smjesa odstajala, na dnu se stvara talog u koji se ulijeva kipuća voda. Smjesa se zatim miješa i razlijeva u posudice te hladi. Takav se kiselj konzumirao hladan, razrezan na komadiće uz dodatak meda, maslaca ili mlijeka.

Kao stari, tradicionalni napitak kiselj se spominje u staroruskim tekstovima poput Domostroja¹ kao bijeli kiselj (кисель бѣлой) te zobeni kiselj (кисель овсяной). I u Nestorovu² ljetopisu Повесть временных лет (Povijest prošlih vremena) u priči o opkoljenom gradu Belgorodu nailazimo na spomen kiselja: „По горсти овса, или пшениць, ли отрубъ и повель женамъ створити цѣжь, в немъ же варить кисель” (Po šaku zobi ili pšenice ili mekinja i naloži ženama da pripreme otorinu za kiselj i skuhamo kiselj)³ (Лукьянова, 2010: 35). Frazem белгородский кисель dolazi u značenju ‘spretna, lukava obmana’, a veže se, prema V. M. Mokienku, uz priču o kiselju koju nalazimo u ljetopisu Povijest prošlih vremena. Prema priči, nakon što su grad Belgorod opkolili Pečenezi⁴, stanovnici su ostali bez rezervi hra-

¹ Domostroj je tekst o vođenju domaćinstva iz 16 st. Izvor je informacija o načinu života vremena vladavine Ivana Groznog (1547. – 1575.).

² Nestor (druga polovica XI.st. – početak XII. st.), vjerojatni autor djela i priređivač ljetopisa Povijest prošlih vremena (Повесть временных лет), poznatog i pod nazivom Nestorov ljetopis (HE: 2021).

³ Svi navedeni prijevodi citata u članku su prijevodi autorice članka.

⁴ Pečenezi, polunomadski turkijski narod iz stepa srednje Azije. Svoju su postojbinu napustili pred nadiranjem drugih turkijskih naroda (Oguza) te su se u VIII. st. naselili u krajeve

ne. Jedan stanovnik grada je predložio da se prikupi po šaku brašna i mekinja te da se skuha kiselj u iskopanom zdencu. Skupili su i ostatke meda i u drugom zdencu zakopali med. Kada su u grad stigli poslanici Pečenega, vidjeli su čudo – dva bunara koji se sami pune i daju hranu stanovnicima. Vrativši se u logor, nagovorili su napadače da odustanu od opsade grada (Осыка, Седых 2009: 94).

Od riječi kiselj (кисель) nastali su i leksemi koji se odnose na profesiju, pa tako za prodavača ili prodavačicu kiselja koriste se leksemi кисельник (m.r.), кисельница (ž.r.) te кисельщик (m.r.), кисельщица (ž.r.) (Даль, 2008.) (prema analogiji s сбитенщик ‘proizvođač ili/i prodavač vruće medovine s mirodijama’).

Kiselj je prvenstveno bio rasprostranjen u seoskoj sredini. Kao jeftina namirnica pripremao se relativno često i u siromašnijoj sredini kako se navodi u posloviци u kojoj se izražava radost siromaha što ima kiselj dok bogataš ne želi jesti ni znatno vrednije zlato, usp. Убогой (Убога́й) рад киселю, а богатому и золото в горло не идёт (нейдёт). Navedena posloviца sadrži glagolski frazem в горло не идет кому что u značenju ‘ne želi jesti tko što’.

U imućnijim domaćinstvima koristile su se i posudice za pripremu kiselja tzv. кисельницы. Takve su se posude izrađivale od različitih materijala: metala, drveta, gline, lijevanog željeza (okolica grada Perm), crvene ili bijele gline (područje grada Nižnji Novgorod) i u različitim oblicima: najčešće okrugle ili ovalne s biljnim ornamentom utisnutim na dno. Vrući kiselj bi se ulijevao u njih da ostane trag ornamenta na dnu (Трусова, 2016: 100). U posloviци, u kojoj se govori da se od kiselja ne može dugo ostati sit, izraženi su odnosi među socijalnim skupinama. U primjeru Барская милость – кисельная сытость sintagma барская милость odnosi se na milosrđe vlastelina te se ona uspoređuje sa sitošću nakon konzumacije kiselja. Iako je postojao određen dio vlastelina koji su se dobro odnosili prema svojim kmetovima, u navedenom primjeru je taj odnos opisan kao nepouzdan, kao i sitost od kiselja koja je varljiva, jer vrlo brzo prolazi.

Da se u gostima ne može najesti do potpune sitosti kazuju nam sljedeće poslovice o gostoljubivosti u kojima je naglašena kratkotrajnost sitosti

sjeverno od Kaspijskoga jezera, između Volge i Urala. U X. i XI. st. držali su prostrana područja uz Crno more, odakle su često upadali na teritorij Bizanta (neko su vrijeme bili bizantski saveznici) (...) te ugrožavali susjedne Ruse, Mađare i Bugare.

od kiselja, usp. Гостиная съть, кисельная, a koja traje do trenutka kada gost prijede prag kuće u kojoj se ugošćava, usp. Гостиная съть до порога.

Kiselj se pojavljuje i kao namirnica kojom se ugošćuje, a kao poziv na ugošćavanje kiseljem koristi se poslovice, usp. С киселя ноги веселя. A hirovitost, nezadovoljstvo i nezahvalnost se može izraziti rimovanom poslovicom u kojoj se spominje miš koji je nezadovoljan i nakon što se najeo kiselja, usp. Мышь не весела, объелась киселя. Navedena poslovice govori u prilog tome da se kiselj percipira kao hrana, a ne kao napitak. U sljedećoj se poslovice o ćudljivosti za pripremu kiselja upotrebljava glagol сварить 'skuhati', usp. Баба не весела, что забыла сварить киселя koji se često pojavljuje u značenju 'pripremiti kiselj'.

U selu Bogorodskoe za kiselj se koristio naziv выгонщик 'onaj koji istjeruje', a označavao je posljednje jelo na stolu domaćina i time se davalo do znanja da je vrijeme gozbe završilo. Nepoželjnom gostu je domaćica mogla poslužiti kiselj i kao prvi obrok (Трусва, 2016: 102). Da je kiselj omiljena namirnica, koja se rado konzumira, pokazuju nam poslovice o lijenosti i o spremnosti na konzumaciju kiselja, ali ne i o spremnosti na rad, usp. Делать – не я; работать – не я; есть кисель – нет против меня. I u sljedećem primjeru antroponimne poslovice s hipokoristikom Федос, tvorenog od vlastite imenice Феодосий, koji se ne odnosi na konkretnu osobu, jer je došlo do uopćavanja, naglašena je popularnost kiselja kao namirnice koju svi vole. U poslovice se ljubav Fedosa prema kiselju uspoređuje s ljubavi konja prema zobu, usp. Конь любит овёс, а кисель любит Федос čime se kiselj smješta među osnovne ruske namirnice koje uživaju izrazitu popularnost. Naišli smo i na tri varijante iste poslovice o kiselju koji se rado konzumira zajedno s drugim tradicionalno ruskim namirnicama poput palačinki (блины), piroga (пирог), vrste uštipaka (оладьи), usp. Где кисель, там и сел; Кисель да блин – добро не один; Где кисель – тут и сел, где пирог – тут и лёг; Где кисель, тут и сел, где оладьи⁵, тут и ладно. A potpuna sitost koja ne izaziva više nikakvu potrebu ni želju za jelom (čak ni za konzumiranjem kiselja) može se iskazati poslovicom, usp. Сът дозела, не хочу и киселя.

⁵ Оладьи су врста ушtipака која се припрема од пшеничног брашна прженог на тави. Округлог су облика, а окусом подсећају на палаčинке.

2. Kiselj – hrana ili napitak?

U većini rječnika kiselj je opisan kao jelo ili brašnasto želatinasta namirnica. U rječniku Толковый словарь русского языка Ušakova (Ушаков, 1935. – 1940.) navodi se da je kiselj студенистое кушанье из какой-н. муки, чаще сваренное с ягодным соком или на молоке ‘želatinasto jelo od nekog brašna, najčešće pripremljeno od soka bobičastog voća ili na mlijeku’, odnosno ‘želatinasto jelo od brašna skuhanо sa sokom od bobičasta voća ili na mlijeku’. U rječniku Толковый словарь русского языка Оžegova (Ожегов, 1949) kiselj je također opisan kao студенистое жидкое кушанье ‘želatinasto, tekuće jelo’. I. V. Dalj u rječniku Толковый словарь живого великорусского языка opisuje kiselj kao (кислый) мучнистый студень ‘(kisela) brašnasta želatina’. Iz tumačenja rječnika možemo, dakle, zaključiti da se ipak radi o jelu, a ne o piću.

V. V. Pohlebkina, autor mnogih knjiga o povijesti ruske kuhinje, u djelu Большая энциклопедия кулинарного искусства razlikuje dva značenja riječi kiselj: tradicionalni ruski kiselj i kiselj od voća. Ruski se kiselj kao želatinasto jelo priprema od različitih vrsta brašna (raženog, zobenog, pšeničnog, brašna od graha). Priprema tradicionalnog kiselja se temelji na ispiranju škrobnih dijelova iz brašna i slaboj fermentaciji pri stajanju na umjerenoj temperaturi. Usitnjene su se žitarice prelijevale zagrijanom vodom i ostavljale da fermentiraju na toplom mjestu. Ponekad se smjesi dodavalo malo kiselog mlijeka da se poboljša okus i ubrza fermentacija. Zatim je smjesa ostavljana nekoliko sati da se slegne. Nakon toga izlijevao se gornji sloj tekućine i kuhao se kiselj do guste mase koja se reže nožem (Похлебкин, 2005).

Takav nezaslađeni, kiseli žele konzumirao se i s napitkom сыта, staroruskim napitkom od meda otopljenog u toploj vodi uz dodatak začina, a pio se poslije jela.

Ječmeni se kiselj najčešće posluživao s mlijekom, a pšenični i raženi s medom. Bili su različitih konzistencija i vrlo često toliko gusti da su se morali rezati nožem što nam potvrđuju i rimovane poslovice koje govore o gluposti i u kojima se jednostavnost i ograničenost mužika uspoređuje s gustim kiseljem, usp. Мужик простой – кисель густой; Мужик простой как кисель густой. Za izražavanje iskušenja do kojeg dolazi kada se pojavi prava prilika koristi se poslovice koja odražava karakteristike kiselja. Tako se leksem устой u sljedećoj poslovice odnosi na sloj na površini tekućine koji se stvara na gustom kiselju, usp. Вот тут-то устой, где кисель густой!

Kiselj od voća i bobičastog voća je slatko jelo zapadnoeuropske kuhinje pripremljeno na bazi sokova ili uvaraka od bobica i voća s dodatkom šećera (ili meda) i krumpirovog (ili kukuruznog) škroba. Kiselj od crvenog, kiselog, bobičastog voća se u Rusiji konzumira s mlijekom (Похлебкин, 2005). Takav se kiselj jeo pripremljen ne samo u kućnoj radinosti, već ga se moglo naći i na meniju restorana. Pišući o ruskim restoranima u Berlinu 20-tih godina 20. stoljeća, I. J. Kutejkin (2017: 48) navodi popis tradicionalnih ruskih jela u restoranu Landgraf te među ponuđenim jelima nailazimo i na kiselj od ribiza sa slatkim vrhnjem koji se posluživao kao desert.

Detalji pripreme tradicionalnog kiselja mogu se iščitati i u dubinskoj strukturi frazema седьмая вода на киселе čije je značenje ‘vrlo daleki rođaci’. S obzirom da se kiselj pripremao od mljevene zobi, čije se brašno nekoliko puta ispiralo, „sedma voda” je sadržavala jako malo škroba te njezin okus nema nikakve veze s okusom kiselja. Naime, na površini kiselja koji dugo stoji pojavljuje se sloj vode gotovo bez okusa. Postoji i varijanta frazema s istim značenjem koja glasi десятая вода на киселе u kojoj se umjesto „sedme vode” upotrebljava sintagma „deseta voda” (десятая вода).

S obzirom da kiselj nikada nije bio neobična i rijetka namirnica, putovati daleko da bi ga se kušalo nije imalo smisla. Stoga se kretanje na dalek put bez osobite potrebe može izraziti i frazedom ruskog porijekla koji je u upotrebi još od 18. st., ехать за семь верст киселя хлебать (есть) čija su dodatna značenja: ‘bezrazložno putovati daleko’, ‘vratiti se neobavljena posla’.

U navedenom frazemu je upotrijebljena ruska mjerna jedinica верста ‘vrsta’ (u upotrebi do uvođenja metričkog sustava 1918. i iznosila je 1.06 km.) koja označava „veliku udaljenost” u mnogim ruskim frazemima i poslovicama, dok broj sedam u ruskoj kulturi nosi važnu simboliku, a pripisivala su mu se i magična svojstva (Бирих, Мокиенко, Степанова, 2005: 90).

J. M. Lotman naglašava posebnu važnost brojeva i numeričke simbolike u povijesti kulture pa je tako broj sedam simbol za „puno” ili „jako puno” (Волошин 2016: 50) što se i vidi u navedenim frazemima. U navedenim slučajevima za označavanje konzumacije kiselja je upotrijebljen glagol хлебать čije je značenje ‘piti velikim gutljajima’ ili ‘jesti (tekućinu) žlicom’.

Zanimljivo je značenje navedenog frazema u rusko-hrvatskom rječniku R. Poljanca koje glasi ‘ići iz sela u grad da se pogleda na sat’ (Poljanec, 2002: 795).

Uz pripremu kiselja veže se i poslovice o suprotstavljanju istog i različitog, usp. Та же опара, да кисель другой. Опара je ‘smjesa od brašna i

kvasca' od koje nastaje kiselj, a u posloviци se govori da od iste osnovne smjese može nastati potpuno drugačiji kiselj.

U sljedećim je poslovicama kiselj predstavljen kao jelo, a ne kao piće: u takvim se poslovicama spominje glagol *есть* 'jesti' ili *съесть* 'pojesti', uspr. Был киселёк, да съеден, а односи се на конзумацију киселја, који ће радо поjestи и безуб, uspr. Кисель и беззубый съест; Беззубому каша – папаша, а кисель – брат родной. Na glagol *есть* 'jesti' nailazimo i u poslovicama o lijevnosti i proždrljivosti s antroponimom Tit u kojima se za konзумацију киселја iskazuje više interesa od vršenja žita, uspr. – Тит, иди (поди) молотить! – Брюхо болит, ali i spremnost na uživanje u kiselju, uspr. – Тит, иди (поди) кисель (киселю) есть! – А где моя большая ложка?. U dubinskoj strukturi poslovice prisutna je slika velike žlice (большая ложка) kojom se namjerava конзумирати kiselj.

I u sljedećim primjerima s etnonimima татарин 'Tatarin' i мордвин 'Mordvinac' upotrijebljen je leksem ложка 'žlica' kojom se kiselj jede, uspr. Видел татарин во сне кисель, да ложки не было; лёг спать с ложкой – не видел киселя; Видел мордвин во сне кисель, так не было ложки; положил за пазуху ложку – не видал киселя. Navedene poslovice govore o pogrešci i lošoj procjeni, a u pozadinskoj slici su Tatarin i Mordvinac koji pripremaju žlicu za konзумацију киселја како би га могли поjestи dok sanjaju o njemu. Ali zbog nedostatka snalažljivosti i pogrešne procjene, žlice nema baš u potrebnom trenutku.

Sljedeći primjer s pridjevskom sastavnicom голодный 'gladan', koja u izgradnji značenja sudjeluje svojim semom pohlepan, može upućivati na škrtost i pohlepu što se vidi kroz sliku žlice (ложка) koju je netko donio како би bio spremniji na konзумацију киселја, uspr. Собрался, как голодный на кисель. Со своей ложкой пришел.

3. Upotreba kiselja

3.1. Upotreba kiselja tijekom vjerskih blagdana i posta

Kiselj se pripremao i za osobite prigode poput Uskrsa. Vezano je to uz vjerovanje da se Isus zajedno s parom koja nastaje pri pripremi kiselja uzdiže u nebo. „U područjima nekih gradova poput Moskve, Vladimira i Novgoroda kiselj od zobi se pripremao na Veliki četvrtak pred Uskrs. Stavljao se na prozor, na trijem, iznosio u vrt u ranu zoru da se „nahrani” mraz како би се osigurao bolji urod. Osim mraza na ritualnu trpezu zvale su se i

divlje zvijeri (primjerice u guberiji grada Kaluga) na Veliki četvrtak djeca bi u štaglju jela kiselj i dozivala: Vukovi, medvjedi, lisice, kune, zečevi, lasice, dođite k nama na kiselj” (Толстой, 1999: 496).

Kiselj je bio popularna namirnica i tijekom posta, a njegova je konzumacija popraćena ritualima. U guberniji grada Kostroma u prvom tjednu Velikog posta, petkom, običaj je nalagao da zetovi časte ženine roditelje kiseljem s maslacem. Za vrijeme posta se kiselj pripremao i za čašćenje kućnog duha u ponoć na svetog Vlahu (Толстой, 1999: 497). U okolici grada Tomsk, u Sibiru, se još u prvoj polovici 20. stoljeća pripremao tzv. красный кисель (crveni kiselj) od raženog brašna i bobičastog voća (ribiza, groždica) koji je zamjenjivao mliječne proizvode tijekom posta (Гынгазова, Иванцова, 2017: 23). U sljedećoj je poslovice kiselj predstavljen kao poslastica koja se konzumirala pred sam početak posta, uspr. Привел Бог киселем заговеться, так гущу на розговенье поставим (Кабакова, 2005: 224). U navedenom primjeru poslovice koristi se glagol заговеться koji se odnosi na konzumaciju skromnog obroka zadnji dan prije početka posta te imenica розговенье koja označava prvi dan mesnog obroka poslije posta, dok je гуща talog koji se stvara u tekućinama.

O spajanju nespojivoga govori nam poslovice u kojoj se tvrdi da je mlijeko nespojivo s kiseljem, uspr. Кисель с молоком не случишь. U voćni kiselj se mlijeko doista ne dodaje, ali postoji i mliječni kiselj koji se priprema od mlijeka.

3.2. Upotreba kiselja u obredima prijelaza⁶

Kiselj se i danas smatra namirnicom vezanom za period karmina. Tako se i u ruskim narodnim pričama veza kiselja s carstvom mrtvih odražava u epizodama u kojima heroj dolazi u drugi svijet mliječnih rijeka i obala od kiselja (Борисова, 2013: 228).

Tijekom obredne gozbe za pokojnika se kiselj pripremao na osobit način. U smjesu brašna i vode zaboli bi luč te bi ga kuhali na vrućem kamenju. Kiselj se pripremao povodom glavnih dana spomena mrtvih (prije Maslenice⁷, na dan svetog Dimitrija Solunskog (8. studenog) i na Duhove) (Толстой,

⁶ Obredi prijelaza su ceremonijalni obredi pretežno vezani uz pripadnost dobroj skupini. Ceremonije najčešće imaju tri faze: odvajanje od ranijega statusa, tranzicija ili prijelaz, te inkorporacija ili uvođenje, primanje, tj. iniciranje u novi status (HE, 2021).

⁷ Maslenica je drevni praznik koji se slavi u posljednjem tjednu prije Velike korizme tj. sedmi tjedan prije pravoslavnog Uskrsa.

1999: 496). Ponekad je kiselj bio dio svadbenog stola otkuda i izraz толкун на кисель koji se odnosi na ples poslije svadbenog obroka. U drugim se pak regijama (primjerice područje grada Kostroma), kiselj nije posluživao na svadbama, jer se smatrao jelom namijenjenim isključivo karminama. Ponekad se posluživao i na proslavi krštenja djeteta te pri rađanju teleta i branju uroda zobi (Толстой, 1999: 497).

Znakovito je da se uz kiselj kao tradicionalnu i ritualnu namirnicu u poslovicama spominju i palačinke čije je osnovno kulturološko značenje povezano s ritualima smrti, obredima pogreba, ali i praznikom poganskog porijekla Maslenicom koji označava početak razdoblja posta prije blagdana Uskrsa. Palačinke se pripremaju i dan prije ili poslije vjenčanja kada se mlada oprašta od svog dosadašnjeg života budući da se ritualni prijelaz djevojke iz jednog statusa u drugi u narodnoj tradiciji tumači kao simbolična smrt u bivšem statusu i rođenje u novom (Гревцова, 2016: 100–101).

Iako je kiselj vrijedna namirnica on ipak ima svoja ograničenja, pa sljedeća poslovice kaže kako se, bez obzira na zaklinjanje mužika, kiselj ne može poslužiti kao miraz, uspr. Хотя мужик и божится, а кисель в приданое не годится.

4. Karakteristike kiselja

4.1. Kiselj – metafora za obilje

„U to davno vrijeme, kada je Božji svijet bio ispunjen šumskim duhovima, vješticama i sirenama, kada je rijekama teklo mlijeko, obale su bile od kiselja, a pržene jarebice letjele po poljima, živio je kralj po imenu Grašak s kraljicom Anastasijom Lijepom; imali su tri sina – carevića” – tako glasi uvodni odjeljak ruske bajke Tri carstva – bakreno, srebrno i zlatno⁸. U bajci Guske-labudovi djevojčica bježi s bratom od Babe Jage, a utočište joj pružaju mliječna rijeka i obale od kiselja. Navedeni frazem молочные реки и кисельные берега (mliječne rijeke i obale od kiselja) vuče porijeklo iz bajki i predstavlja metaforu za dobar i raskošan život. „U ruskim narodnim bajkama veza kiselja sa svijetom mrtvih očituje se u slučajevima kada glavni lik dospijeva na onaj svijet ili na kraj svijeta gdje teku mliječne rijeke na obalama od kiselja” (Толстой, 1999: 497). S obzirom da je tradicionalni ruski kiselj, pripremljen na bazi žitarica (raži, zobi i pšenice), sivo-smečkaste

⁸ <https://lukoshko.net/story/tri-carstva-mednoe-serebryanoe-i-zolotoe.htm>

boje, kao takav mogao je podsjećati na obale rijeka, kako je i navedeno u bajkama. Stoga možemo reći da su sretni oni koji ga mogu konzumirati, usp. То и благо, у кого есть кисель да блага. U posloviци se uz kiselj spominje i braga 'napitak sličan pivu' koji se priprema od smjese raženog i ječmenog slada, hmelja, meda i šećera.

Opozicija izobilja i oskudnosti često se veže i uz godišnja doba. Uspoređujući proljeće i jesen, proljeće je razdoblje nedostatka hrane i štednje i nalikuje maćehi, dok se jesen uspoređuje s majkom, jer tada ima u izobilju palačinki i kiselja. To je izraženo u poslovicama, usp. Осень-то матка: кисель да блины, а весна – мачеха: сиди да гляди; Осенью кисель да блины, а весной сиди да гляди, Весною-то гладко: сиди да гляди; осень-то матка: кисель да блины.

4.2. Kiselj – vrijedna i zdrava namirnica

U sljedećim je poslovicama kiselj okarakteriziran kao zdrava namirnica koja zauzima važno mjesto u redovnoj konzumaciji, za kiselj će se uvijek naći mjesto u trbuhu, usp. Киселю в брюхе место будет. Kiselj se uspoređuje i sa svećenikom koji zauzima povlašteno mjesto za stolom i time visoko kotira u hijerarhiji namirnica, usp. Попу да киселю за столом первое место. Kiselj je dostojan ne samo usporedbe sa svećenikom, već i sa carem i za njih će se mjesto uvijek naći, usp. Киселю да царю всегда место есть. Carevo je, tako, mjesto s narodom, a mjesto kiselja je u trbuhu, usp. Царю в народе, а киселю в брюхе место будет; Царю в народе, а киселю в брюхе место есть.

U sljedećim se poslovicama o slozi braće i neslozi između dvojice rođaka ili nečlanova obitelji kiselj spominje kao namirnica koja se lako i rado konzumira. Poslovice nam, tako, kažu da će se braća suprotstaviti i međvedu, dok su rođaci spremniji na konzumiranje kiselja, nego na izlaganje opasnosti, usp. Два брата на медведя, а два свата на кисель; Два брата на медведя, а два свояка на кисель; Два брата на медведя, свояки на кисель. Dok su u tri primjera prisutne opozicije брат – сват 'brat – rođak' i брат – свояк 'brat – rođak (šogor)' u sljedećim varijantama iste poslovice nailazimo na opoziciju брат – чужой 'brat – stranac', usp. Два брата на медведя пойдут, а двое чужих и киселя не одолеют.

U usporedbi sa zobеним kruhom, kiselj ima osobitu vrijednost. Stoga se kaže da hijerarhijski niže rangiran zobeni kruh ne može postati kiselj, usp. Не ломайся, овсяник, не быть киселем (Kabakova, 2005: 224).

Kiselj se pojavljuje u poslovicama ne samo kao omiljena, već i kao zdrava namirnica. Stoga je rečeno da ona neće „pokvariti zube ni trbuh”, usp. Кисель брюха не портит; Киселем брюха не испортишь; Кисель зубам не порча, Кисель зубов не портит, a konzumira se i kad smo prehladeni, jer potiče na iskašljavanje, usp. Надо прокашляться: киселя дают. Toliko je kiselj privlačan i hranjiv da može i od smrti odvratiti kao u sljedećem primjeru u kojem se poziva djeda da pričeka s umiranjem, jer će se uskoro donijeti kiselj, usp. Посто́й, дедушка, не умирай: за киселем побежали. Da bolestan čovjek ne može ništa jesti, pa čak niti kiselj kaže se u posloviци, usp. Больному и киселя в рот не вотрешь. U ovom se primjeru upotrebljava dijalektni frazem не вотрешь в рот кому что u značenju 'teško je nagovoriti koga da nešto pojede'.

5. Posebna značenja poslovice

O razboritom postupanju i (ne)suprotstavljanju jačem i slabijem od sebe kaže nam poslovice, usp. Булат железо и кисель режет; Булат режет и железо, и кисель. Булат 'čelik' je pogodan materijal za izradu oštrica noževa i mačeva zbog svoje visoke čvrstoće i tvrdoće, otpornosti prema koroziji i toplini. Međutim, može označavati i 'mač' te 'nož od čelika'. U rječniku Dalja ova se poslovice objašnjava odnosom razboritosti i gluposti u kojoj je naglašena superiornost razuma.

Da ne treba prijevremeno govoriti niti se brinuti o nečemu što se još nije ostvarilo kaže nam sljedeća poslovice, usp. Раньше киселя не рябайдай веселя (Мокиенко, Никитина, Николаева 2010: 408). Kiselj može označavati i ljudske karakteristike pa se u sljedećoj posloviци leksem kiselj odnosi na umišljenog čovjeka koji misli da vrijedi više od drugih, usp. Не ломайся (лумайся) кисель: не лучше людей (Мокиенко, Никитина, Николаева 2010: 408).

U antroponimnoj posloviци, usp. Сидорова правда – киселем блины мазаны spominje se vlastito ime Sidor koje se često javlja u poslovicama i frazemima i ne odnosi se na konkretnu osobu, jer je došlo do uopćavanja. B. M. Mokienko (1977: 96) je proučavao antroponimne⁹ poslovice i frazeme s imenom Sidor te zaključuje da se pod utjecajem folklornih izvora imenom Sidor karakterizira „bogatog, ali škrtog i sitničavog čovjeka”.

⁹ O tome da antroponimi, etnonimi i toponimi imaju preneseno značenje općih kulturološki obilježenih leksema i nazivaju se etnoalegoremima govori N. Pintarić (1997: 157) na primjeru upotrebe vlastitih imena u poljskim narodnim poslovicama.

Konsumiranje kiselja rodno je obilježeno, što je i izraženo u posloviци, usp. *Кисель да съта – бабья еда* u kojoj je kiselj zajedno s razvodnjenom medovinom predstavljen kao hrana namijenjena ženama (Kabakova, 2005: 225).

6. Zaključak

Kiselj se može nazvati napitkom, ali i jelom zbog specifične želatinaste strukture. Kao tradicionalna ruska namirnica doživio je promjenu u pripremi i okusu zadržavajući isti leksem za označavanje navedene namirnice. Leksemom кисель (kiselj) danas označavamo napitak od voćnog soka i mlijeka s dodatkom škroba dok je tradicionalni kiselj bio guste konzistencije, sivo smeđe boje i pripremao se isključivo od žitarica. Današnja istraživanja pokazuju da kiselj neutralizira višak želučane kiseline te se koristi u zdravstvene svrhe i postaje sve popularniji, iako se priprema „suvremenog” kiselja u značajnoj mjeri razlikuje od tradicionalnog.

Do danas je zadržao ritualnu funkciju te je značajna njegova uloga u obredima prijelaza (konzumacija tijekom karmina, trpeze ceremonije vjenčanja u nekim krajevima) te tijekom religijskih obreda (Veliki četvrtak, post) čiji je neizostavni dio.

U poslovicama se percipira kao zdrava i vrijedna namirnica koja liječi prehladu, odvraća smrt i zauzima važno mjesto na stolu. Asocira se i s obiljem zajedno s tradicionalnim napitkom – bragom i palačinkama kao ritualna namirnica vezana za pogrebne i svadbene rituale poput opraštanja od djevojačkog života. U ruskim narodnim bajkama kiselj i mlijeko predstavljaju metaforu za dobar i raskošan život.

Popis literature

- HE (*Hrvatska enciklopedija*), mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/> (30. 12. 2021.)
- Kabakova, G. (2005) «L'alimentation dans les proverbes russes», *Revue des études slaves. Les proverbes en Russie. Trois siècles de parémiographie*, 76 (2–3), Paris : Inst. d'études slaves, 219–237. https://www.persee.fr/doc/slave_0080-2557_2005_num_76_2_6944 (20. 5. 2021.)
- Pintarić, N. (1997) «Pragmatične osobine vlastitih imena u hrvatskom i poljskom jeziku», *Croatica* 27 (45/46), 157–176.

- Poljanec R., Madatova-Poljanec S. M. (2002) *Rusko-hrvatski rječnik*, Zagreb: Školska knjiga.
- Бирих, А. К., Мокиенко, В. М., Степанова, Л. И. (2005) *Русская фразеология. Историко-этимологический словарь*, Москва: Астрель: АСТ: Люкс.
- Борисова, Л. В. (2013) «Концепт «пища» в культурологическом пространстве русского языка», *Вестник Чувашского университета*, Чебоксары: Изд-во Чувашского университета, 224–229.
- Волошин Ю. К. (2016) «Магическая цифра семь», *Актуальные проблемы филологии и педагогической лингвистики*, 3 (23), Владикавказ: Северо-Осетинский государственный университет им. К. Л. Хетагурова, 49–53.
- Гревцова, Т. Е. (2016) «Блины в русском свадебном ритуале: культурная терминология и обрядовая семантика», *Лингвокультурология*, Ростов-на-Дону: Уральский государственный педагогический университет, 98–109.
- Гынгазова Л. Г., Иванцова Е. В. (2017) «Трансформация сибирской пищевой традиции в дискурсе диалектной языковой личности : напитки», *Вестник Томского государственного университета. Филология*, № 50, Томск: Томский государственный университет, 17–34.
- Даль В. И. (2008) *Толковый словарь живого великорусского языка*, Москва: издание М. О. Вольфа. <http://slovardalja.net/search.php> (28. 5. 2021.)
- Кутейкин, И. Ю. (2017) «Русские рестораны в Берлине 1920–х гг. как средство адаптации эмигрантов (по материалам газеты «Руль»)», *Сборник статей Международной научно-практической конференции: в 2 частях Том. 2. Традиционная и инновационная наука : история, современное состояние, перспективы*, Уфа: ОМЕГА САЙНС, 46–50.
- Лукьянова, С. В. (2010) «Наименования напитков в народной речи (на материале псковских говоров)», *Вестник Псковского государственного университета. Серия: Социально-гуманитарные и психолого-педагогические науки*, Выпуск № 11, Псков: Псковский государственный университет, 33–36. <http://cyberleninka.ru/article/n/naimenovaniya-napitkov-v-narodnoy-rechi-na-materiale-pskovskih-govorov> (05. 6. 2021.)
- Мокиенко В. М., Никитина Т. Г., Николаева Е. К. (2010.) *Большой словарь русских пословиц*, Москва: ОЛМА Медиа Групп.

- Мокиенко, В. М. (1977) «Драть как Сидорову козу», Русская речь, Москва: издательство Наука, 93–102. https://imwerden.de/pdf/russkaya_rech_1977_1__ocr.pdf (10.05.2021.)
- Осыка М. В., Седых А. П. (2009) «О вербализации концепта «мораль» в русской и французской топонимической фразеологии», Вестник ВГУ. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация № 2, Воронеж, 93–95.
- Ожегов С. И. (1949) Толковый словарь русского языка, Москва: АСТ <https://slovarozhegova.ru/> (30. 4. 2021.)
- Похлебкин, В. В. (2005) Большая энциклопедия кулинарного искусства, Москва: Центрполиграф. <https://booksonline.com.ua/view.php?book=22995&page=575> (05.05.2021.)
- Толстой, Н. И. (ur.) (1999) Славянские древности, Этнолингвистический словарь, Том 2, Москва: Международные отношения.
- Три царства - медное, серебряное и золотое. Русская народная сказка. <https://lukoshko.net/story/tri-carstva-mednoe-serebryanoe-i-zolotoe.htm>
- Трусова, М. П. (2016) «Глиняные кисельницы села Богородского конца XIX–начала XX века в собрании Нижегородского государственного историко-архитектурного музея-заповедника», Вопросы музеологии 2(14), Санкт-Петербург: Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего образования «Санкт-Петербургский государственный университет», 100–108. <https://voprosi-muzeologii.spbu.ru/images/pdf-archives/2016-vm-v2.pdf> (8. 3. 2021.)
- Шанский Н. М. (2000) Школьный этимологический словарь русского языка. Происхождение слов, Москва: Дрофа. <https://lexicography.online/etymology/shansky/> (30. 5. 2021.)
- Ушаков, Д. Н. (1935–1940) Толковый словарь русского языка, Москва: ОГИЗ. <https://ushakovdictionary.ru/about.php> (28. 5. 2021.)

SUMMARY

Marija Popović

IS *KISSEL* EATEN OR DRUNK?

ABOUT *KISSEL* AND ITS PERCEPTION IN RUSSIAN PROVERBS

The article deals with proverbs and some idioms with the lexeme *kissel*, which denotes a traditional Russian product that has become increasingly popular in recent years. *Kissel* is sometimes experienced as a beverage and sometimes as a dish. The aim of this paper is to present the perception of *kissel* in Russian culture through the prism of the paremiological picture of the world. We tried to give an interpretation of the use and context of proverbs – a difficult task due to the pronounced civilizational content of these proverbs. It is shown, in the conclusion, that most proverbs with lexeme *kissel* have national and regional origin and that its consumption is related to the rites of passage and religious holidays. The preparation of traditional and modern variants of *kissel* differs in the type and the method of preparation, which affects the colour and structure of the final product which determines it either as a dish or as a beverage.

Key words: *kissel*; proverbs; Russian language; tradition; drink; food